

AKTUEEL EVANGELIE

Een tijdschrift gewijd aan:

Rechtvaardiging door het geloof

De bijbel alleen

Het priesterschap van alle gelovigen

Nummer 2
Juni 1979

Luther: bemiddelaar
tussen Rome en Reformatie?

AKTUEEL EVANGELIE

Een tijdschrift gewijd aan:

Rechtvaardiging door het geloof
De bijbel alleen
Het priesterschap van alle gelovigen

Redactie

Joh. Diepraam
M. Dulfer
D. J. Zantinge

Adviserend redakteur

Robert D. Brinsmead

Redactie-adres:

Ravelstraat 24, 2162 AR Lisse (02521-12186)

AKTUEEL EVANGELIE is een tijdschrift gewijd aan het herstel van het Nieuwtestamentische geloof en de verkondiging van de beginselen van de 16e eeuwse hervorming:
Rechtvaardiging door het geloof
De bijbel alleen
Het priesterschap van alle gelovigen

Dit tijdschrift verschijnt ieder kwartaal en is een uitgave van de Stichting Aktueel Evangelie, Postbus 25, 9530 AA Borger.
Aanvragen om gratis abonnementen kunt u aan bovenstaand adres sturen, evenals uw adreswijziging.

Dit blad is geheel gratis. U kunt echter helpen onze doelstellingen te verwezenlijken door bijdragen te storten op onze postrekening . 34 10 1000 t.n.v. de Penningmeester van de Stichting Aktueel Evangelie te Borger of door overmaking op de Amro-bank Leeuwarden (giro 80 30 49), 48.24.19.717 t.n.v. Aktueel Evangelie. Alle bijdragen zijn fiscaal aftrekbaar.

Overname van artikelen alleen na schriftelijke aanvraag bij de redactie.

Aktueel Evangelie is de Nederlandse editie van het theologische tijdschrift 'Verdict' (Oordeel) dat wordt uitgegeven door de New Reformation Fellowship. Ons doel is een nieuwe reformatie die zal herontdekken wat de 16e eeuwse hervormers ons nalieten en zal afsluiten waar zij mee begonnen.

'Dit is echt leven' – bijna gereed

Het boek van Robert D. Brinsmead, 'This is life' is vertaald en bijna gereed. Wij verwachten de eerste zending eind juli. Het boek zal de lezers van 'Aktueel Evangelie' tegen een zeer lage prijs worden aangeboden.

'Dit is echt leven' is een nuchtere gids naar lichamelijk, sociaal en geestelijk welbevinden. Gezond en gelukkig leven, in harmonie met jezelf, met anderen, met de natuur en bovenal met God. Het wordt allemaal op eenvoudige wijze beschreven.

In de maand augustus zullen wij onze lezers een folder met informatie over het boek toezenden.

Uw steun voor de financiering van dit gratis tijdschrift hebben wij hard nodig. Indien U kunt stort dan Uw bijdrage voor Aktueel Evangelie op:

AMRO-BANK LEEUWARDEN (giro 803049)
nr. 48.24.19.717 t.n.v. Aktueel Evangelie
(of op postrek. 3410100 van de Penningmeester van de Stichting Aktueel Evangelie te Borger).

Verdict-adressen:

Verenigde Staten	P.O. Box 1311, Fallbrook, California 92028, U.S.A.
Australië	P.O. Box 333, Tweed Heads, N.S.W. 2485, Australia
Denemarken	Postboks 26, 2750 Ballerup, Denemarken
Groot-Brittannië	'Outer Finches', Hembury Cock Hill, Buckfast, Buckfastleigh, S. Devon TQ 11 OHN, England
West-Duitsland	'Wahrheit für Heute', Postfach 5306, 7800 Freiburg, W.D. (Duitstalige editie)
Spaanstalige editie	'Pregonero de Justicia', P.O. Box 700, Fallbrook, California 92028, U.S.A.

Wanneer wordt Luther heilig verklaard?

In 1983 – over vier jaar – is het 500 jaar gelden dat Maarten Luther in de Oostduitse plaats Eisleben werd geboren. Nu al is men daar druk bezig met de voorbereiding van een grootse, feestelijke herdenking. Niet alleen echter een herdenking, maar ook een bezinning op de betekenis van de hervormer. Een feestcommissie van de evangelische kerken in de DDR beraadt zich thans om materiaal te verzamelen over die actuele betekenis.

Hebben Maarten Luther, de reformatie, het protestantisme nog betekenis voor deze tijd?') In deze editie van 'Aktueel Evangelie' worden enkele mensen aan het woord gelaten die beweren dat Maarten Luther nooit iets nieuws heeft gebracht, maar dat hij betekenis kan krijgen door de kloof tussen Rome en Reformatie te overbruggen. Daardoor heeft Luther een nieuwe aktualiteit gekregen. Voor vele roomse en reformatorische theologen is hij niet meer de figuur die radicaal een scheiding van kerk en geest teweegbracht, maar die de apostel zou kunnen worden van een nieuwe eenheid.

Eenheid? Inderdaad, en wel tussen de kerk van Rome en het Lutheranisme, de stroming die zich het nauwst verwant voelt aan de hervormer en hem ziet als haar grondlegger. In 1980 zal die eenheid tussen Rome en de Lutheranen concreet gestalte krijgen. De paus zal de Augsburgse Confessie, de eerste grote protestantse geloofsbelijdenis, onderschrijven, en de Lutheranen zullen (in ruil daarvoor?) de paus als hoofd erkennen, en zich niet langer als een afgescheiden sekte beschouwen.

Hoe is dit mogelijk geworden? Is het roomse geloof zo sterk veranderd dat het protest der Luther-volgelingen overbodig is geworden? Hoewel er in de rooms-katholieke kerk zeker tal van ontwikkelingen aan te wijzen zijn, zal geen enkele zinnige theoloog, van welke kant ook, dit durven bevestigen. Waardoor dan wel? In de laatste 80 jaar is een groep liberale, katholieke en protestantse theologen met oecumenische bedoelingen druk bezig met de begrafenissen van de protestantse Luther (na 1519) en met pogingen om de opschudding van de jonge Augustijner monnik (voor 1519) te bewerken; de nog roomse Luther die de paus eer bewees, de mis las, gebeden voor de doden sprak en een rechtvaardiging in de trant van Augustinus leerde. Deze ontwikkeling zou als doel hebben het protestantisme en het rooms-katholicisme te herenigen. En als men het scherp stelt: vandaag de dag is er geen enkel conflict meer tussen roomse en protestantse theologen over rechtvaardiging door het geloof (afgezien van enkele uitzonderingen, natuurlijk).

In dit nummer en de volgende editie van 'Aktueel Evangelie' gaan we op deze kwestie in.

1) zie Aktueel Evangelie, nr. 1, 1975 (overdrukken nog verkrijgbaar).

Wij nemen drie artikelen op die alle hetzelfde thema hebben, maar het probleem van verschillende kanten benaderen. Ten eerste een artikel dat met actuele feiten komt: 'De nieuwe Luther – apostel van de eenheid'. Het is een samenvatting van een opzienbarende lezing van Robert D. Brinsmead. Vervolgens het eerste deel van een overzicht dat laat zien hoe vier roomse theologen de afgelopen jaren gepoogd hebben aan te tonen dat het conflict Rome-Reformatie, in het leven geroepen door Maarten Luther, geheel overbodig was. Ten slotte publiceren wij een lang en niet te eenvoudig artikel van Dr. Lowell C. Green, een vooraanstaand Luthers theoloog, waarin deze ons laat zien dat er een groot verschil bestaat in Luthers boodschap in diverse fasen van zijn ontwikkeling tot 1519 en daarna.

Dit nummer van 'Aktueel Evangelie' is niet alleen dikker maar ook wat 'zwaarder' van inhoud dan gewoonlijk. Wij hopen dat de lezers niet zullen afhaken, maar bereid zijn dit belangrijke onderwerp de aandacht te geven die het verdient. Overigens kunnen wij deze drie publicaties niet volledig plaatsen. Ze zullen in het volgende nummer worden vervolgd.

Waarom zoveel aandacht voor een man die al ruim vier eeuwen dood is? Niet omdat wij Maarten Luther tot heilige willen uitroepen. Dat zou wellicht alleen gebeuren door hen die de Augustijner monnik thans al aanwijzen als de man die Rome en Reformatie weer bij elkaar zou kunnen brengen. Niet als de protestantse hervormer wiens radicale visie op de kern van het evangelie ± 460 jaar geleden de scheiding bracht.

Deze hervormer willen wij echter wel met dankbaarheid gedenken vanwege zijn grote rol in de herontdekking van het ware evangelie. Maar bovenal willen wij duidelijkheid brengen in de nog altijd voortdurende verwarring over wat het evangelie nu eigenlijk inhoudt.

Moge deze uitgave daar een bescheiden bijdrage toe zijn.

Tenslotte vragen wij uw welwillende aandacht voor de manier waarop u ditmaal ons blad in de brievenbus ontvangt. Namelijk voorzien van een envelop met acceptgirokaart. Ons blad is en blijft gratis. Van enkele getrouwe lezers ontvangen wij regelmatig zeer gewaardeerde steun, waardoor wij in staat zijn met deze geheel door particulieren opgezette uitgave door te gaan. Als de andere lezers ons echter willen helpen onze activiteiten uit te breiden (door bijvoorbeeld ook in België Aktueel Evangelie gratis te gaan verspreiden) zullen wij elk bedrag, hoe klein ook, in dank ontvangen. U kunt daarvoor de acceptgirokaart in de envelop gebruiken.

jd

De nieuwe Luther Apostel van de eenheid?

Uitgezonderd Jezus Christus, is Maarten Luther wellicht de meest bestudeerde man in de geschiedenis. Er bestaat een lijst van 65 000 boeken over Luther en de 16de eeuwse hervorming. Deze enorme hoeveelheid in druk verschenen onderzoek heeft overigens niet volkomen duidelijkheid verschaft over wat Luther precies wilde en wie hij precies was. Bijna 500 jaar na zijn geboortedag wordt daar nog diepgaand over gediscussieerd. Laten we eerst trachten vast te stellen wat de kern van Luthers boodschap was. Daarna zullen we de verschillende gebeurtenissen en ontwikkelingen in zijn leven bekijken en zien wat het moderne Luther-onderzoek aan nieuws heeft opgeleverd.

Schandaal

Laten we onze aandacht richten op een gedeelte van de Romeinenbrief dat in de Hervorming voortdurend werd gebruikt:

'Want wat zegt het Schriftwoord? Abraham geloofde God en het werd hem tot gerechtigheid gerekend. Nu wordt degene, die werkt, het loon niet toegerekend uit genade, maar krachtens verplichting. Degene echter, die niet werkt, maar zijn geloof vestigt op Hem, die de goddeloze rechtvaardigt, wordt zijn geloof gerekend tot gerechtigheid . . .' (Rom.4:3-5).

Deze tekst kan met recht het schandaal (skandalon) van Paulus' leer en die van de Hervorming genoemd worden, namelijk dat God *de goddeloze* rechtvaardigt. Deze 'schandaalige' boodschap van Paulus ging al in de vroeg-christelijke gemeente verloren en werd door Luther herontdekt. Julius Köstlin zegt terecht dat Luther sinds de dagen van de apostel Paulus de eerste was die duidelijk 'de rechtvaardiging door het geloof' leerde. Deze boodschap van de rechtvaardiging van de goddeloze door het geloof in Jezus Christus, staat in direct verband tot het plaatsvervangende lijden van Jezus Christus. Zij zijn in feite een en dezelfde waarheid. Samengevat komt het hier op neer:

De zonde van de mensheid (waarin Hij geen deel had) werden Hem toegerekend, zodat Zijn gerechtigheid (waarin zij geen deel hebben) ons kan worden toegerekend. De rechtvaardiging van de goddeloze is derhalve de weerszijde van de plaatsvervangende verzoening van Christus.

Hij werd 'gerekend' of 'geteld' onder de 'overtreders' (zie Jes. 53:12 ST.V.). In de Septuagint wordt dit Hebreeuwse woord (nimnah) in het Grieks vertaald met logizomai (althans een vorm daarvan). In het Grieks betekent dit 'toerekenen' of 'rekenen als'. In Rom. 4 gebruikt Paulus het 11 maal. Deze uitdrukking heeft ons veel te zeggen.

De zonden van de mens werden Christus *toegerekend*. Hij werd erom veroordeeld, hoewel Hij er geen deel aan had gehad. Dit maakte Christus geen zondaar! Hij was de Zondeloze. De zonde was wel op Hem, maar niet in Hem. Toerekening verandert het object zelf niet, maar het verandert de manier waarop men tegen een object aankijkt. Als het oordeel waardoor Christus stierf Hem wel als zondaar rekende, maar geen zondaar van Hem maakte, dan moet het ons ook duidelijk zijn dat de toerekening van Christus' gerechtigheid de goddeloze gelovige niet rechtvaardig *maakt*, maar dat deze in de ogen van God rechtvaardig wordt *gerekend*.

In de reformatorische theologie is men dit gaan noemen: de leer van de rechtvaardiging door een toegerekende gerechtigheid, dat is door een 'vreemde', een forensische' gerechtigheid. Dat betekent dat de gerechtigheid die God de gelovige, als deze staat voor Zijn rechterstoel, toeschrijft (de gerechtigheid die 'telt') niet een *eigen* gerechtigheid (Fil. 3:9), niet een *persoonlijke* is. Het is niet iets van hem, als een onderdeel of eigenschap; nee, het is juridisch, forensisch, wettelijk, hem toegeschreven door God. Namelijk dat wat *Christus* heeft *gedaan*. Zijn leven en lijden wordt toegerekend aan de gelovige zondaar.

Wij kunnen er helaas niets aan doen dat dit door het orthodoxe protestantisme tot dogma (wat altijd iets doods heeft) is verheven. Zo zelfs dat het nu nog maar weinigen aanspreekt. Maar, en dat staat bij ons centraal, *het is de kern van het evangelie*. Daar gaat het in de vreugdeboodschap om.

Zeker tot het jaar 1900 werd in zowel roomse als reformatorische kringen algemeen erkend dat Luther de ware grondlegger was van de protestantse hervorming. In het protestantisme werd hij gezien als de herontdekker van de rechtvaardiging van de zondaar door het geloof in de toerekening van de gerechtigheid van Christus. In minder dan een eeuw is er heel wat veranderd. Door de twee grote stromingen in het westerse christendom wordt Luther inmiddels heel anders bekeken. Velen beschouwen hem niet langer meer als de vader van de hervorming, maar als de grote apostel van de oecumene. Wat is de oorzaak van deze ontwikkeling?

Een 'vroeg' en een 'late' Luther

Tot het jaar 1900 beschikte men vrijwel alleen over de latere werken van Luther, met name zijn Commentaar op de Galatenbrief. Omstreeks de eeuwwisseling begonnen historici zich ook te verdiepen in datgene wat Luther in zijn jonge jaren – met name vóór 1519 – had geschreven; geschriften die min of meer in vergetelheid waren gebracht. Voor de theologen en kerkhistorici uit die tijd was de inhoud ervan verrassend.

In diezelfde periode ontstond er in de Duitse, en trouwens de hele Europese kerk, een oecumenische geest, terwijl ook de vrijzinnigheid zich sterk ontwikkelde. Toen deze onderzoekers lazen wat Luther vóór 1519 op papier had gezet, kwamen ze tot de ontdekking dat dit aanzienlijk verschilde met wat de protestanten bijvoorbeeld in de 'Formule van Eendrachtigheid na de dood van Luther hadden opgesteld, in het bijzonder over de leer van rechtvaardiging door een toegerekende gerechtigheid alleen. Deze onderzoekers stelden dat Luther eigenlijk niet verantwoordelijk kon worden gesteld voor deze leer, maar dat het onder meer Melanchthon was en, later na de dood van de hervormers, de opstellers van de Formule van Eendrachtigheid (1580) die deze gedachte ontwikkelden en uitwerkten. Het moderne Lutheronderzoek ging verder en steeds meer, zowel roomse als reformatorische, theologen gingen stellen dat Luther geenszins 'de vader van de forensische rechtvaardiging' was. Integendeel dit zou, volgens hen een verbastering zijn van hetgeen Luther had geleerd. Deze verbastering zou ontstaan eerst onder invloed van Philipp Melanchthon, later uitgewerkt in de 'Formule van Eendrachtigheid' en ten slotte vervolmaakt in het systeem van de protestantse orthodoxie dat op de hervorming volgde.

Is dit een juiste stelling? Wat zegt bijvoorbeeld Maarten Luther zelf over een eventuele 'verdraaiing' van zijn ideeën?

Verbrand ze maar!

Hetgeen de Luther-onderzoekers in de afgelopen decennia uit de geschriften van de jonge Hervormer hebben ontdekt mag van historisch-wetenschappelijk belang zijn en een interessant beeld geven van de ontwikkeling die Luther als Augustijner monnik heeft doorgemaakt; de man die koos voor een breuk met Rome dacht echter heel anders over zijn vroege theologische produkten.

Een jaar voor zijn dood in 1545, hij was toen ruim zestig jaar, werden al zijn belangrijke publicaties verzameld, ook die van vóór 1519. Al heel lang wilde men die in hun totaliteit uitgeven. Luther was daar op tegen. Hij kon zich niet voorstellen dat de geschriften waarin hij zoveel had geschreven wat in strijd was met zijn latere opvattingen voor de lezers iets goeds konden doen. In duidelijke taal protesteert hij tegen die plannen.

'Maarten Luther (schrijft hij een jaar voor zijn dood) wenst de oprechte lezer verlossing toe. Lange tijd al verzet ik mij tegen hen die mijn boeken – of beter, mijn verwarde uitspraken daaronder – willen uitgeven. Maar, terwijl ik wenste dat deze geschriften zouden worden verbrand zodat ze voor eeuwig in vergetelheid zouden zijn, werd ik overgehaald door de redeneringen van hen die dagelijks mijn oren vulden met hun klagen dat, als ze niet zouden worden gedrukt, het eens zou gebeuren dat, als ik niet zou toestemmen terwijl ik nog leef, anderen, die volkomen onwetend zouden zijn van de oorzaken waardoor, de tijden waarin en de gebeurtenissen waarover ik had geschreven, ze zeker zouden publiceren. Dan zou er grote verwarring over ontstaan. Daarom smee ik de oprechte lezer, en ik smee dit in de naam van onze Heer Jezus Christus Zelf, om deze dingen argwanend en met de grootste voorzichtigheid te lezen. Laat men er zich van bewust zijn dat ik eens monnik was en, toen ik aan dit werk begon, nog een geestdriftig aanhanger van de paus ook. Ik was nog zo dronken, nog zo verzonken in de leer

van pausen, dat ik bereid zou zijn geweest iedereen, zo ik dat zou hebben gekund, te vermoorden die ook maar één lettergreep zou hebben willen afnemen van de gehoorzaamheid aan de paus. Derhalve zult u (in deze geschriften) aantreffen belangrijke zaken die ik de paus voorstelde, die ik later wel kon uitspugen als de ergste lasteringen en verderfelikheden. Daarom zult u, oprechte lezer, deze dwalingen toeschrijven aan de misdaad van mijn onervarenheid. Ik begon dit allemaal heel alleen en ik was zeer onbekwaam om deze grote zaken te leiden.

Want ik kwam bij toeval in deze beroeringen terecht en niet opzettelijk of met voorbedachte rade. Ik roep God hiervoor tot getuige'.

Daarna geeft hij een duidelijk overzicht van zijn levensloop, waarin hij vertelt over die eerste gebeurtenissen: in 1517 de 95 stellingen, zijn debat met Cajetan, enz. Dan gaat hij naar 1519 en in dit voorwoord van zijn verzamelde geschriften, stelt hij in de duidelijkste taal die maar mogelijk is, in het verband van zijn hele historische ontwikkeling, dat in 1519 hij voor het eerst begon te begrijpen waar het Paulus in zijn leer over de rechtvaardiging door het geloof in feite om ging.

Had Luther een slecht geheugen?

Het is echter opvallend dat de Luther-onderzoekers dit niet wensen te accepteren, ondanks het harde feit dat deze uitspraken van Luther een authentieke historische bron vormen, waar men in wetenschappelijk verantwoord geschiedkundig onderzoek niet omheen kan. Zij argumenteren echter als volgt. Ten eerste was Luther berucht om zijn slechte geheugen en daarom zijn de data die hij noemt onbetrouwbaar. Zelfs heeft men van de zestigjarige hervormer geschreven dat hij wel eens seniel kan zijn geweest! Ten tweede stelt men dat Luther zijn beroemde Commentaar op de Galatenbrief niet zelf geschreven heeft, maar dat het op papier is gezet door een secretaris onder supervisie van Philipp Melanchthon. Dáár, redeneert men, heeft Melanchthon zijn vinger in Luthers pap gekregen. Het Commentaar op de Galatenbrief is derhalve niet datgene wat kenmerkend is voor Luther. Nee, dan moet je terug naar de publikaties van de jonge Luther. De doorbraak van Luther vond, zegt men, dan ook niet plaats in 1519, maar in 1513. Sommigen gaan nog verder terug en plaatsen de datum voor Luthers doorbraak in 1511, omdat Luther zo geschokt was over wat hij in Rome had gezien. Toen hij vertrok geloofde hij nog in rechtvaardiging door de werken, toen hij terugkeerde was hij overtuigd geraakt van de rechtvaardiging door het geloof.

Deze interpretatie van Luthers ontwikkeling en doorbraak is in strijd met de feiten en volstrekt onwetenschappelijk en wordt ingegeven door een reeks veronderstellingen en verlangens naar eenheid tussen de kerk van Rome en het protestantisme. Men neemt volkomen willekeurig Luthers lezingen over de Psalmen, zijn vroege lezingen over

Luther en Melanchthon

Genesis, Galaten, Romeinen en stelt dan vast dat dit en dit alleen datgene is wat Luther leerde. Dit is de ware Luther die nimmer een forensische rechtvaardiging leerde, een Luther die uitstekend past in een eenheid tussen vrijzinnigen, oecumenen en rooms-katholieken! In de periode van wat men het moderne Luther-onderzoek noemt, heeft deze stroming een vrijwel alles overheersende invloed gekregen op het beeld dat men in deze tijd van Luther heeft. Luther leerde geen *forensische* (juridische) rechtvaardiging, maar een *analytische*, een *genezende*, een *effectieve* rechtvaardiging.

Er zijn evenwel reacties gekomen. Al in 1951 schreef de Finse Luther-kenner Uuras Saarnivaara een boek 'Luther discovers the gospel' (Luther ontdekt het evangelie) waarin hij, tegen alle populaire opvattingen in, beweerde dat de Hervormer nooit vóór 1519 zijn doorbraak kon hebben gehad.

Hij werd gevolgd door een andere Luther-expert, de Amerikaan Lowell C. Green die in Duitsland onder twee beroemde lutheranen studeerde: W. Elert en Paul Althaus. Zijn proefschrift (waarop hij in 1955 magnum cum laude promoveerde) had als onderwerp de rol die Melanchthon in de Reformatie speelde. Zijn hoogleraren drongen er op aan dat hij zijn werk in het Engels zou publiceren omdat er in deze taal een tekort is aan wetenschappelijk werk over Luther. Hij keerde terug naar de V.S. en begon daar zijn proefschrift voor een algemene publikatie voor te bereiden. Al bijna 25 jaar tracht hij dit uit te geven. De uitgevers delen hem onverbiddelijk mee dat hij tegen de populaire stroming ingaat en dat een onderwerp als Luthers leer over de rechtvaardiging door het geloof niet in de belangstelling ligt. Daar hebben ze natuurlijk volkomen gelijk in, althans voor wat Amerika betreft. En vermoedelijk zal het in Europa niet veel anders zijn.

Verdict: uitgever van Dr. Green's boek

In 'Verdict' (februari 1978) plaatsten wij al een artikel van Dr. Lowell Green, namelijk 'Geloof en Rechtvaardiging in Luthers en Melanchthons ontwikkeling' (het eerste deel van de vertaling hiervan treft u aan in dit nummer van 'Aktueel Evangelie').

Dr. Green is docent aan de Appalachian State University in de V.S. en een vooraanstaande figuur in een Amerikaanse stichting genaamd 'The 16th Century Research' die een tijdschrift uitgeeft onder de titel 'The Sixteenth Century Journal'. Dr. Green zond eind 1978 zijn manuscript naar de Verdict-redactie die er zeer in geïnteresseerd was en het besloot te publiceren. Momenteel is 'Verdict Publications' bezig met de voorbereiding van dit boek dat de titel zal krijgen: 'How Melanchthon helped Luther discover the gospel' (Hoe Melanchthon Luther hielp het evangelie te ontdekken). Het gerucht hierover is inmiddels tot in lutheraans Duitsland doorgedrongen en enkele vooraanstaande Duitse theologen hebben reeds toestemming gevraagd het in het Duits te mogen vertalen en uitgeven.

Ik ben van mening dat het wetenschappelijk manuscript, dat de grondslag vormt van bovengenoemd boek, een van de best gedocumenteerde studies is van Luthers en Melanchthons theologische ontwikkeling.

De inhoud van dit boek en de consequenties ervan voor onze visie op Luther, op Melanchthon, op de 16de eeuwse Hervorming en op onze opvatting over de rechtvaardiging door het geloof, zullen wij hierna bespreken.

(wordt vervolgd in Aktueel Evangelie nr. 3, 1979)

Was eeuwenoud conflict Rome-Reformatie overbodig?

Paulus' leer over de gerechtigheid door het geloof lijdt in het hedendaagse protestantisme ernstige schade. Theologen zoeken naarstig naar methoden om deze leer aan te passen aan onze moderne religieuze gevoelens.

In een enkele jaren geleden verschenen monografie, getiteld 'The Meaning of Righteousness in Paul' (De betekenis van gerechtigheid bij Paulus), schrijft J. A. Ziesler: 'Momenteel wordt het steeds gebruikelijker om het begrip 'toegerekende gerechtigheid' maar te vermijden, gedeeltelijk vanwege de moeilijkheden waartoe dit heeft geleid . . .' (Cambridge University Press), p. 8. Hij gaat verder met een voorstel om een synthese te maken van de roomse en protestantse standpunten.

In de afgelopen decennia zijn heel wat studies, gewijd aan Luther, verschenen. Hij staat nog altijd volop in de belangstelling. Toch schijnt de interesse steeds meer uit te gaan naar de jonge Augustijner monnik wiens theologie nog in harmonie was met de opvattingen van Augustinus en van het later gehouden Concilie van Trente. Sommige roomse auteurs maken hier een uitstekend gebruik van. Dit artikel geeft een overzicht van enkele pogingen om van de rebelse monnik een roomse heilige te maken, in plaats van een protestants reformator.

Verklaren of maken?

De boodschap van geloofsgerechtigheid kan slechts behouden blijven door een voortdurend waakzaamheid. Als deze boodschap verloren gaat, zei Luther steeds weer opnieuw, dan gaat alles verloren. Duisternis, dwaling en bijgeloof noemde hij als gevolgen die de kop op zouden steken.

Belangrijke punten in de felle woordenwisseling tussen Rome en Reformatie in die tijd, waren de vragen of rechtvaardigen betekent: rechtvaardig verklaren of rechtvaardig maken en of geloofsgerechtigheid nu wel of niet ook datgene bevat wat de Heilige Geest in de gelovige bewerkt. Als het Rome's dwaling is rechtvaardiging en heiliging te *vermengen*, dan is het grote gevaar voor het protestantisme wel rechtvaardiging en heiliging te *scheiden*.

In de vorige eeuw ($\pm$ 1840) worstelde bijvoorbeeld de anglicaan John Henry Newman met dit probleem. Hij vond echter een 'oplossing'. Rechtvaardigen betekent inderdaad rechtvaardig verklaren, zei Newman. Hierin hebben de protestanten gelijk. Maar, voegde hij er aan toe, wat God aldus verklaart wordt werkelijkheid (b.v. er zij licht, en er was licht). Van deze hoek uit bekeken hebben de roomse theologen gelijk, stelde Newman. Hij werkte daarom een synthese uit van de beide standpunten, omdat het er volgens hem alleen maar om ging hoe je het bekeek. Het interessante is nu dat het roomse geloof zo'n synthese volledig kan accepteren en toch echt rooms kan blijven, terwijl dit onmogelijk in het reformatorische geloof kan. Newman werd uiteindelijk dan ook katholiek en bracht het tot kardinaal.

In de laatste jaren is ook de rooms-katholieke theoloog Hans Küng op hetzelfde spoor gekomen. In zijn boek 'Rechtvaardiging' stelt ook hij dat rechtvaardiging betekent: 'rechtvaardig verklaren'. Maar in in feite blaast Küng Newmans theorie nieuw leven in.

In zijn spoor lopen thans vele roomse en protestantse theologen. Zij tonen een duidelijke afkeur van de forensische rechtvaardiging. Maar 't merkwaardige is dat moderne exegeten niet kunnen en willen ontkennen dat bij Paulus het woord rechtvaardiging juist een juridische betekenis heeft en daarom moet worden begrepen als 'rechtvaardig verklaren'. Ook Küng stelt dat men dit alleen al op taalkundige gronden moet erkennen.

Ziesler vat dit aldus samen:

'Het debat over de vraag of *dikaioo* (Gr.: rechtvaardigen) 'rechtvaardig verklaren' betekent of niet, kan als gesloten worden beschouwd. Het is duidelijk dat het alleen dit in het N.T.-Grieks kan betekenen. Ook de parallel met *axioo*, en het feit dat in het dagelijks gebruik van het Grieks slechts één voorbeeld kan worden genoemd waarin het 'rechtvaardig maken' betekent, toont aan dat deze declaratorische betekenis eraan dient te worden gehecht, tenzij er goede redenen zouden bestaan voor het tegendeel'. Ziesler, p. 48.

Wapenstilstand

De laatste jaren is er in de wijze waarop rooms-katholieke auteurs schrijven over Maarten Luther heel wat verandering gekomen. Niet langer wordt hij gezien als 'een handlanger van de duivel'. Hij wordt juist met groot respect

Kardinaal Newman

behandeld, zelfs met bewondering bezien en geen poging wordt nagelaten om gebruik te maken van die elementen in zijn theologie die in harmonie zijn met de traditionele rooms-katholieke leer. Natuurlijk bestaat dan het gevaar dat verschillen gemakkelijk worden weggewerkt en dat vitale punten over het hoofd worden gezien. Zo'n vitale kwestie is Luthers' leer over de rechtvaardiging. Een aantal roomse auteurs heeft ijverig geprobeerd op dit punt een wapenstilstand tussen Rome en Reformatie te bewerken. Hun boodschap luidt aldus: Luthers opvatting van de rechtvaardiging door het geloof is in feite een heel rooms-katholieke leer. Ofschoon dat in de tijd van Luther (en door Luther zelf) volledig werd misverstaan, is zijn leer volkomen in overeenstemming met wat het echte rooms-katholicisme altijd heeft beweerd. Zelfs Thomas Aquinas en het Concilie van Trente hebben, hoewel in andere bewoordingen, hetzelfde als Luther gezegd. Dit is ongeveer de essentie van hun argumentatie. In dit artikel zullen we heel in 't kort, vier rooms-katholieke auteurs aan het woord laten, waarna wij in de volgende editie van 'Aktueel Evangelie' hun argumenten zullen onderzoeken. In dat volgende artikel zullen we dan tevens nagaan of Luthers protest inderdaad, zoals deze auteurs stellen, het gevolg is geweest van een pijnlijk misverstand. Wij zullen dan, enigszins vooruitlopend op wat Luther zelf te zeggen heeft, zien dat dit nogal verontrustend nieuws is voor hen die —vervuld van oecumenische gedachten— menen geen verschil te zien tussen wat Luther leerde en de inhoud van de roomse leer.

Vier roomse theologen aan het woord

In 1967 schreef *Harry J. McSorley* twee artikelen over Luthers rechtvaardigingsleer en die van de kerk van Rome¹). Om te laten zien wat bij Luther centraal stond in zijn conflict met de paus, citeert hij een opmerking uit Luthers lezingen over de Galatenbrief:

'Als de paus ons toegeeft dat God alleen, door slechts Zijn genade in Christus, zondaren rechtvaardigt, dan zullen we hem niet alleen op handen dragen, maar zelfs zijn voeten kussen'.

Vervolgens stelt McSorley met grote overtuiging: De paus, of preciezer gezegd, het leeraamt van de kerk van Rome, leert inderdaad dat een zondaar uitsluitend door de genade van Christus wordt gerechtvaardigd. 'Door genade alleen' zoals het hier wordt gebruikt, staat tegenover 'door pogingen op eigen kracht' van de onrechtvaardige mens²).

De vraag die dan gesteld dient te worden is, waarom Luther het dan nog noodzakelijk vond tegen de 'officiële leer van Rome' in opstand te komen, die, althans volgens McSorley, 450 jaar later, zo gelijklopend zou zijn aan de zijne?

McSorley verwacht deze vraag en anticipeert: Luther reageerde tegen het semi-pelagianisme van Gabriel Biel en William Ockham, wiens 'via moderna' een duidelijke afwijking was van de traditionele roomse opvattingen.

De auteur verzekert vervolgens zijn lezers dat deze orthodoxe roomse leer in feite altijd datgene heeft geleerd wat Luther verdedigde. Hij citeert achtereenvolgens Augustinus, Anselmus, Bernard, Gregorius van Rimini en het tweede Concilie van Orange om aan te tonen dat Rome altijd tegen het semi-pelagianisme is geweest. Ook Thomas Aquinas wordt gedagvaard als getuige à décharge, evenals het Concilie van Trente en Vaticanum II. McSorley stelt dat de bewijslast berust bij hen die menen dat Luther en de roomse traditie wél in conflict zijn. In een laatste verzekering op leerstellig gebied, zegt McSorley dat als Luther ooit Trente en Vaticanum I en II had kunnen bijwonen, hij had moeten bekennen dat zijn 'centrale reformatorische bezorgdheid' eveneens die van de Kerk is. Luther zou zijn vergissing dan hebben beleden en wellicht wel de voeten van de paus hebben gekust!

In 1952 publiceerde *W. H. van de Pol* het boek 'Het christelijk dilemma', waarin hij opvattingen van dezelfde aard als die van McSorley neerlegt. Ook hij stelt dat de hervormers tegen vormen van semi-pelagianisme streden die wel heersten in de toenmalige roomse kerk, maar geen deel uitmaakten van de roomse orthodoxie. Hij daagt de reformatorische kerken uit duidelijk te maken welke nieuwe ontdekkingen Luther deed die een nieuw licht op de Schriften zouden werpen en waardoor hij een dieper inzicht in het evangelie zou hebben gekregen dan dat er vóór zijn werk mogelijk zou zijn geweest.

Ook *Louis Bouyer* poneert in zijn boek 'De geest en de vormen van het protestantisme' (1964) identieke stellingen. Volgens hem is Luthers concept van verlossing in zijn grondvorm 'in volmaakte harmonie met de katholieke traditie, met de definities van de concilies omtrent genade en verlossing en zelfs met het thomisme'. Bouyer tekent

¹) 'Luther, Trent, Vatican I & II, McCormick Quarterly (nov. 1967) en 'The Key Issue of the Reformation', Dialog 6 (herfst 1967).

²) In de voetnoot voegt McSorley er, ten behoeve van hen die twijfelen, nog aan toe: 'Wij spreken hier de officiële leer van de Kerk uit'.

de pre-reformatorische Luther als een oprecht monnik die worstelde om verlossing en ten slotte (in wanhoop) beseftte dat de mens volkomen de kracht mist 'tot enig effectief initiatief tot verlossing'. Maar het systeem dat Luther bestreed, het semi-pelagianisme, was reeds door het roomse geloof veroordeeld, zowel op concilies als in de theologie van Thomas Aquinas. Als Luther beter doorkneed zou zijn geweest in de geschriften van Thomas, zou diens gezonde leer hem spoedig genezen hebben van zijn innerlijke strijd. Maar het bleek dat Luther de moeilijkste weg had gekozen, namelijk zélf ontdekken dat de verlossing van Gods genade afhangt en niet van menselijke pogingen. Dat was echter geen *nieuwe leer*. Luther was alleen maar teruggekeerd tot het ware orthodoxe katholicisme.

Bouyer geeft toe dat Luthers idee van rechtvaardiging 'buiten ons om' (de forensische, extrinsieke rechtvaardiging) niet overeenstemt met de katholieke opvatting daarover. Bouyer definieert extrinsieke rechtvaardiging als iets dat 'buiten de gelovige plaatsvindt, met als gevolg dat de gelovige zelf een zondaar blijft, hoewel hij rechtvaardig is in Gods ogen'. Maar dit was, volgens Bouyer, slechts een enkel aspect van het protestantisme en van Luthers basis-gedachte. Je zou het zelfs een overreactie kunnen noemen, zegt Bouyer, en Luther zelf was niet consequent in deze kwestie; zijn werken vertonen op dit punt tegenstrijdigheden.

Bouyer meent dat hij heeft geleverd:

Een Luther van de 20e eeuw?

'... het duidelijkste bewijs dat Luthers grond-idee... niets meer was dan een terugkeer tot de klare elementen van de leer der katholieke traditie... Als zowel protestanten en rooms-katholieken hiervan overtuigd zouden raken, zou het doelwit van de vijandschap niet meer bestaan. Het zou duidelijk worden dat het protestantisme, gereduceerd tot wat protestanten als het wezen van de hervorming beschouwen, geen noodzaak is geweest en dus niet afvallig had behoeven te worden.' In 1959 schreef *Georges Tavard* zijn boek 'Protestantisme'. Hij is de vierde roomse auteur die meent dat er geen werkelijk verschil bestaat tussen de rooms-katholieke theologie en Luthers evangelie van de rechtvaardiging door het geloof. Tavard legt uit dat toen Luther zijn werk als hervormer begon, het evangelie gedeeltelijk verduisterd was. Het Concilie van Trente herformuleerde dit evangelie echter en ontdeed het van alle onzuiverheden. In 1546 was de scheiding in het westerse christendom evenwel te diep om nog ongedaan te worden gemaakt. Er waren allerlei kwesties bijgekomen en de protestanten waren te vol van het conflict om in te zien dat Luthers probleem ook door het Concilie werd onderkend.

Samenvatting

De voorgaande voorbeelden – McSorley, van de Pol, Bouyer, Tavard – geven een globaal idee van de benadering door rooms-katholieke auteurs in de laatste decennia. De verschillende aspecten van deze benadering kan men als volgt samenvatten:

- 1) Luther had gelijk toen hij protesteerde tegen het decadente scholasticisme van zijn tijd. Dit semi-pelagianisme vormde echter geen getrouwe weergave van de rooms-katholieke theologie (zoals Trente daarna ook aantoonde).
- 2) Luthers voornaamste bijdrage lag in het ontmaskeren van semi-pelagiaanse trekken in de kerk van Rome in zijn dagen en in het hooghouden van de waarheid dat verlossing slechts te vinden is in Gods genade, niet in de eigen kracht van de mens.
- 3) Zijn idee van een 'rechtvaardiging buiten de mens' (forensische of juridische rechtvaardiging) kwam pas later ter sprake en vormde nooit een van zijn zwaarste punten. Hij sprak het zelf trouwens herhaaldelijk tegen.
- 4) Waar het Luther om ging, en wat de directe oorzaak was van de scheiding met Rome, daar ging het ook de orthodox rooms-katholieke theologen om. Als Luther vandaag zou hebben geleefd en zou hebben geweten wat wij nu, na veel onderzoek, weten, zou hij hebben ingezien dat het theologisch zinloos en nodeloos was om zijn protest zó op de spits te drijven dat er een eeuwenlang durend schisma op zou volgen.

Dit zijn belangwekkende stellingen die zorgvuldig dienen te worden onderzocht. Was Luthers protest tegen Rome werkelijk ongegrond? Heeft het protestantisme geen reden van bestaan meer of heeft het dat nooit gehad? Wat zou Luther zeggen als hij nu zou leven? Allemaal vragen die interessant genoeg zijn om te stellen en te proberen te beantwoorden. En om Luther zelf aan het woord te laten; in zijn eigen woorden, uit zijn eigen geschriften, geschreven in de tijd dat het allemaal gebeurde...

(wordt vervolgd)

Geloof en rechtvaardiging in de ontwikkeling van Luther (I)

Eén van de kernvragen van de reformatie is tot nog toe niet geheel bevredigend beantwoord. Wanneer onderging Luther zijn verandering van Augustijns monnik tot protestants hervormer en waarin bestond deze verandering? De heersende mening schijnt nog steeds te zijn dat de herontdekking van het evangelie vrij vroeg plaatsvond, ergens rond 1513-1514. Dit standpunt heeft tot gevolg dat Luther noodzakelijkerwijs gezien wordt als een opstandig kritikus van de kerk die de strijd tegen de aflaat begon teneinde het traditionele leerstuk der boetedoening te weerstaan. Naast deze uitleg is er een groeiend aantal kerkhistorici voorstander van een relatief late datering van Luthers nieuwe leer der rechtvaardiging, namelijk in de periode 1518-1519. Deze zienswijze, welke naar voren wordt gebracht door Lutherkenneren als Uuras Saarnivaara, Ernst Bizer, Kurt Aland en F. Edward Cranz¹⁾, verdient verdere ondersteuning.

Saarnivaara's pionierswerk uit 1951, vrijwel onbekend bij Europese theologen, was een zeer verdienstelijk boek dat echter op een bepaald punt, namelijk waar het de ontdekking van het evangelie door Luther probeerde te vereenzelvigen met de mistige 'toren-ervaring', tekort schiet. Het waardevolle onderzoek van Ernst Bizer heeft terecht zowel in Amerika als in Europa veel aandacht getrokken; toch krijgt men de indruk dat zijn uitspraak, 'de theologie van het Woord' als de kern van Luthers ontdekking, te zeer wordt gekleurd door hedendaagse theologie zoals van Karl Barth. Bovendien, hoewel Bizer terecht een grote verandering vindt weergegeven in de 'Acta Augustana' van 1518, ziet hij enige belangrijke aspecten van Luthers nieuwe begrip over geloof, gerechtigheid en rechtvaardiging over het hoofd.

Het is overigens verbazingwekkend hoe weinig onderzoek is gewijd aan de evolutie in Luthers opvatting van het geloof. Inplaats daarvan heeft men zeer ten onrechte aangenomen dat zijn geloofsleer tussen 1514 en 1519 weinig verandering heeft ondergaan. De uitdrukking *credulitas* staat centraal in Luthers lezingen over de Romeinen. Maar één blik in het thans gepubliceerde speurwerk brengt aan het licht dat aan deze term *credulitas* in het geheel geen aandacht is geschonken. *Credulitas* is een opvatting van het geloof, die hierin bestaat dat men zich aan het leergezag van de moederkerk onderwerpt. Deze opvatting vormt, totdat de verandering zoals hierna zal worden beschreven plaatsvindt, een onverbreekelijk deel van Luthers denken. Voorafgaande aan 1518 was Luthers leer over geloof uitgesproken vóór-reformatorisch. Deze werd geheel beheerst door het middeleeuwse bouwsel van de drie theologische deugden *fides, caritas et spes* (geloof, liefde en hoop). Totdat Luther deze opvatting van geloof, als een deugd gevormd door liefde, te boven kwam, was er bij hem geen plaats voor geloof als een

relatie tot God, aangeduid met de term *fiducia*. Tot op heden is aan de belangrijkheid van dit aspect weinig aandacht geschonken. Het prachtige speurwerk van Schwartz, die het gebruik van deze drie termen in de beginperiode van de hervormer onderzocht, leverde niet de noodzakelijke conclusies op omdat hij er van uitging dat de ontdekking van het evangelie op een vroeger tijdstip had plaatsgevonden. Dientengevolge is ook de belangrijke verandering in Luthers leer over geloof, gerechtigheid en rechtvaardiging niet duidelijk genoeg naar voren gekomen.

Sommige geleerden zijn in verwarring wat betreft de aflaatstellingen omdat ze zich niet realiseren dat Luther, getrouw aan de roomse leer, in 1517 wel vrije vergeving van schuld aanvaardde, maar vasthield aan een daarop volgende kwietschelding van straf. We zullen de gelegenheid nemen dat punt te verduidelijken en ons rekenschap geven van het feit dat Luther onmogelijk zijn latere zienswijze van Rom. 1:17 kon hebben dan nadat zijn inzichten onder het vuur van zijn roomse tegenstanders verhelderd waren.

I. Het conservatisme van de 95 stellingen

De middeleeuwse kerk maakte onderscheid tussen de vergeving der zonde (*remissio culpae*) en de kwietschelding van de straf (*remissio poenae*). De zonden werden om Christus' wil vrijelijk vergeven, maar de straf bleef. Een aflaat was een toegevenheid van de kant van de kerk die het voor de zondaar makkelijker maakte zijn straf te dragen²⁾. In zijn 95 stellingen³⁾ aanvaardde Luther (in theorie) de officiële punten van de rooms-katholieke leer aangaande de aflaat⁴⁾. Hij voelde echter dat (in de praktijk) de aflaten dikwijls er toe bijdroegen het geestelijk peil te verlagen. Onder het vuur van zijn critici verduidelijkte Luther zijn positie in zijn 'theologia crucis' aldus: De christen koestert straf, dood en kruisen (WA, 1, 613) hij zoekt boete te doen en doet het graag voor zijn zonde (stelling 40). Wij werpen het denkbeeld van een ééns-vooraltyd bekering bij Luther en staan er op dat behalve de dagelijkse geestelijke aanvechtingen welke hij als normaal beschouwde, hij ook sprak over speciale worstelingen over leerstellingen als predestinatie, rechtvaardiging en zoals hier over berouw (*poenitentia*). In zijn 'verklaring van de 95 stellingen'⁵⁾ vangt Luther aan met een brief aan Johan Staupitz. Hierin verwijst hij naar een periode in zijn leven waarin het woord berouw bitter was, maar dat sinds kort, wanneer het wordt gezien in verband met de wonden van de Verlosser, het zoet is geworden (WA, I, 525). Luther gaat verder te verklaren dat hij vervolgens door studies van 'zeer geleerde mensen' (Erasmus en Reuchlin) had geleerd dat berouw niet alleen betekende boete te doen,

zoals in de middeleeuwse theologie, maar een gehele verandering van geest en hart inhield (WA, I, 526 f). Eén blik op Erasmus' Aantekeningen bij Mat. 3:2 zal onmiddellijk Luthers verplichting aan de humanist bevestigen. Het is dit inzicht dat Luther in stelling I ontwikkelde toen hij benadrukte dat niet alleen in het boete-doen, maar in het gehele leven van de mens er voortdurend berouw moet zijn⁶).

Als dit waar is volgt daaruit dat de kwijschelding van straf door een aflaat – d.i. een *villissimum* een zeer onbeduidende zaak is (WA, I, 609). Hoewel hij vele problemen in de aflaat ziet, is hij toch niet bereid deze te laten varen. Waarom niet? Omdat de gelovige zich moet onderwerpen aan het oordeel van paus en kerk. 'Indien iemand de apostolische waarheid der aflaten ontkent, die zij vervloekt' (stelling 71). Er kon hierop geen uitzondering zijn (WA, I, 618, 620⁷).

Hoewel Luthers aanvaarding van de aflaten grotendeels te wijten was aan zijn gehoorzaamheid aan de Moederkerk, doet dit niets af aan het feit dat zijn leer op dit punt niet strookte met zijn 'rijpe', latere opvatting over rechtvaardiging. In de protestantse gedachtegang is vergeving van zonde die niet tevens kwijschelding van straf inhoudt in het geheel geen vergeving. Theologen hebben dit dikwijls over het hoofd gezien wanneer zij de 95 stellingen vertolkten in het licht van hun eigen stelsel. Het zou beter zijn om inplaats daarvan hun eigen systeem te vertolken in het licht van de 95 stellingen. Uit hun verband genomen zijn de stellingen 81-90 geïnterpreteerd als sarcastische argumenten tegen het gehele aflaatstelsel. Nauwkeuriger bekeken blijken het echter honende opmerkingen van de gewone man te zijn als reactie op de misbruiken van lieden als Tetzl. Luther, die in feite de leer van de aflaat verdedigde, geloofde rotsvast door de paus te worden gesteund en verdedigde Zijne Heiligheid (Stelling 80f, 90f).

Daarom duidt onze korte verwijzing naar de aflaatstellingen op een rechtvaardigingsleer die verschilt van wat gewoonlijk gedacht wordt de leer van Luther omtrent geloof, gerechtigheid en rechtvaardiging in 1517 te zijn. Is het echt waar dat Luther nog niet tot de 'evangelische ontdekking' van de toegekende gerechtigheid was gekomen vóór zijn treffen met Tetzl? Dit lijkt op z'n minst een mogelijkheid. We zullen echter onze veronderstelling moeten toetsen aan Luthers ontwikkeling in breder verband. We zullen daarom vervolgens de opvatting over geloof, gerechtigheid en rechtvaardiging van de hervormer gedurende deze periode beschouwen.

II. Geloof en gerechtigheid bij de jonge Luther

Vrijwel alle Luther-deskundigen zijn het er over eens dat de doorbraak over de rechtvaardiging lag in het begrijpen van de betekenis van Rom. 1:17: 'Want hierin wordt de gerechtigheid Gods geopenbaard, zoals geschreven staat: 'De rechtvaardige zal door het geloof leven'. Op dit punt zijn zij het tenminste met Luther eens (WA, LIV, 185). Maar deze verklaring van Luther in zijn autobiografische schets van 1845 is zowat het enige punt van overeenstemming tussen Luther en zijn latere uitleggers. In zijn autobiografie zegt hij dat het grote keerpunt in 1519 viel. Vele moderne Luther-onderzoekers menen dat Luther zijn 'rijpe' leer van geloof en gerechtigheid feitelijk in 1514 al bereikte en dat deze leer zoals deze in de Lezingen over de Romeinenbrief wordt gevonden, zijn reformatorische inzichten reeds weergeeft. Wie heeft er gelijk, Luther of de historici? Als we de oorspronkelijke bronnen bestuderen

moeten we ten gunste van Luther beslissen. We zijn in het bezit van een bijzonder goed manuscript van Luthers Romeinen-lezingen. Er zijn vier bronnen van wat Luther in 1515 over Romeinen 1:17 heeft gezegd. Maar een nauwkeurig lezen van de teksten zal niet de minste aanwijzing geven dat dit bijbelvers voor Luther in 1515 al enige bijzondere betekenis had. Ook blijkt hij van de nieuwe leer over geloof en rechtvaardiging, door hemzelf in 1519 gesteld, nog geen weet te hebben bij de Lezingen over de Romeinen-brief. Het commentaar op Rom. 1:17 is zelfs pijnlijk kort. De uiteenzetting van de beslissende woorden, '*iustitia Dei revelatur*' (de gerechtigheid Gods wordt geopenbaard) telt slechts achttien regels. De helft hiervan wordt in beslag genomen door aanhalingen van Augustinus en Aristoteles; slechts 24 regels zijn gewijd aan het tweede gedeelte van het vers *ex fide in fidem* (uit geloof tot geloof) en deze lengte wordt verkregen door het citeren van inzichten van Nikolaas van Lyra, de *Glossa ordinaria*, Augustinus van Hippo, Bernard van Clairvaux en Paulus van Burgos. Luther noemt zelfs niet de tekst: 'De rechtvaardige zal door het geloof leven', terwijl hij in de *glossae* bij het kritieke woord 'door geloof' slechts opmerkt dat dit betekent *ex credulitate* d.i. door geloof als een intellectueel instemmen⁸). De rechtvaardige zal door het geloof leven is een aanhaling uit Habakuk 2:4. Het komt tevens voor in Gal. 3:11 en Hebr. 10:38; maar in zijn commentaar op deze beide brieven (1517 en 1518) is er nog steeds geen sprake van de bij uitstek reformatorische leer van rechtvaardiging (WA, LVII, ii, 80; WA, LVII, iii, 226).

Er is veel gezegd en geschreven over de belangrijkheid van Luthers geloofsopvatting. Vreemd genoeg is er een groot gebrek geweest aan genetisch onderzoek, gebaseerd op bronnen van Luthers laat-middeleeuwse leraren zowel als op Luthers eigen werken. Onze kennis wat betreft Luthers ontwikkelingen wordt ernstig gehinderd door gebrek aan onderzoek van de middeleeuwse achtergronden van zijn jeugd. Hierdoor ontbreekt het aan de nodige informatie over zijn ideeën. We kunnen echter wijzen op twee belangrijke onderzoeken door Reinold Schwarz en Heiko Oberman⁹). Een sleutelwoord voor geloof bij de jonge Luther was '*credulitas*' (instemmend of beamend geloof). Deze term is door de meeste onderzoekers altijd over het hoofd gezien¹⁰). In tegenspraak met wat sommige uitleggers menen, zag Luther in deze periode het geloof niet in de reformatorische zin van '*fiducia*' (vertrouwen) maar als instemming met het leergezag van de rooms-katholieke kerk. Hij verbond het idee geloof met het 'theologische waarden'-syndroom van geloof, liefde en hoop en *fides, caritas et spes* (let op de scholastische woorden die afwijken van 1 Cor. 13). Binnen dit middeleeuwse bouwsel, waarin Luther tenslotte was opgevoed, kan men nauwelijks enig reformatorisch inzicht verwachten.

Wat was de rol van geloof, liefde en hoop in de laat-middeleeuwse scholastiek? We kunnen hier slechts een algemeen beeld geven¹¹). Beslissend was het idee dat genade een medicament, een geneesmiddel was dat door de sacramenten werd toegediend of ingegoten. Dit ontwikkelde deze drie deugden die uiteindelijk na een lang proces van 'rechtvaardigmaking' resulteerden in de rechtvaardiging van de gelovige. *Fides* (geloof was in sommige opzichten de minste van de deugden. Als '*Fides infusa*' werd het door God door middel van de doop geschonken;

ontwikkeld door onderwijzing in de credo's en leer van de kerk werd het tot een verworven geloof (*fides acquisita*) en werd het *credulitas* genoemd¹²). Dit geloof, met instemming van het verstand en gezeteld in het verstand, werd (*fides informis*) ongevormd geloof genoemd totdat het leerde verdienstelijke goede werken te doen en deze door de liefde ging beoefenen (*fides caritate formata*). *Caritas*, dikwijls gelijkgesteld aan 'genade' scheen het geloof te overtreffen, omdat het verdienstelijke werken voortbracht. In de scholastiek nam *spes* (hoop) voor een groot deel de plaats in van latere protestantse 'geloof' omdat *fiducia* (vertrouwen) meer in verband werd gebracht met hoop (*spes*) dan met geloof (*fides*). Terwijl geloof zich richtte op de tegenwoordige tijd, was de hoop een schakel met de toekomst; het vertrouwen nl. dat God rechtvaardig was en iemands verdienste zou belonen met rechtvaardiging en eeuwig leven. Vandaar dat rechtvaardiging een zaak van de toekomst was. Vanzelfsprekend was er in dit systeem vóór het einde van iemands leven geen heilszekerheid. Zoals Schwarz in zijn verhandeling over dit onderwerp overvloedig heeft aangetoond, deelde de jonge Luther gedurende een aantal jaren de meeste van deze inzichten. Het is echter duidelijk dat er geen ruimte was voor de reformatorische opvatting van rechtvaardiging door het geloof, totdat Luthers begrip over gerechtigheid kon worden losgemaakt van dit stelsel van deugden en tegelijkertijd zijn idee van geloof een begrip was geworden voor een verhouding tot God die ook de toekomst insloot. Dit geschiedde toen hij in staat was geloof met *fiducia* te vereenzelvigen, maar tot dit inzicht kwam hij niet voor 1518!

In zijn lezingen tussen 1515 en 1517 zag Luther nog steeds de goede werken als een deel van de rechtvaardiging. Vanzelfsprekend verwierp hij de werken der wet (*opera legis*) – waarvan door velen in die tijd werd geleerd dat ze voldoende waren om gerechtigheid en verlossing te verkrijgen. Maar hij die waarachtig goede werken verricht teneinde zichzelf op de genade der rechtvaardiging voor te bereiden, die is in zekere zin reeds rechtvaardig '... aangezien een groot deel der gerechtigheid bestaat uit het verlangen om rechtvaardig te zijn' (WA, LVI, 254). Dit zijn de werken des geloofs (*opera fidei*) in tegenstelling tot de werken der wet; de laatstgenoemden zijn verkeerd omdat daarin vertrouwen gesteld wordt, maar de eerstgenoemden zijn goed omdat ze voortkomen uit geloof in God. 'Daarom kan verlossing en gerechtigheid niet zonder de werken worden verkregen, noch buiten de werken om, maar met de werken – echter met dit verschil dat zoveel temeer zij innerlijk toenemen, zij uiterlijk afnemen' (WA, LVII, ii, 68)¹³). Hoewel we het misschien niet altijd met Karl Holl eens kunnen zijn, stemmen we ieder geval wel met hem in dat voor Luther in deze periode rechtvaardiging *analytisch* was, d.w.z. gebaseerd op de innerlijke staat van heiligmaking van een persoon, en dat de rechtvaardig-verklaring *proleptisch* was, nl. vooruitlopend op de staat van volmaaktheid die God in de gelovige tot stand zou brengen volgend op een levenslang proces van rechtvaardigmaking¹⁴).

Dr. Lowell C. Green

(wordt vervolgd)

Voetnoten

1. De studie van Uuras Saarnivaara, *Luther discovers the Gospel, New Light upon Luther's Way from Medieval Catholicism to Evangelical Faith* (St. Louis, Concordia Publ. House 1951) verdient de volle aandacht; het geeft een uitstekend verslag van de resultaten van Fins, Duits en Scandinavisch Luther-onderzoek en biedt bovendien een aannemelijke oplossing aan. Een zwakte van dit boek is wellicht de poging om Luthers ontdekking van het evangelie te identificeren met de problematische 'toren-ervaring', die Saarnivaara plaatst in de jaren 1518-1519. (Zie daarvoor paragraaf IV van dit artikel). Een van de meest doelmatige kritieken op de bestaande mening kwam van Ernst Bizer, *Fides ex Auditu, Eine Untersuchung über die Entdeckung der Gerechtigkeit Gottes durch Martin Luther* (Neukirchen, 1958), die de mening is toegedaan dat de *Acta Augustana* van 1518 het keerpunt is in Luthers pre-reformatorische en reformatorische theologie. Een volledig andere benadering, voortgekomen uit een seminar van Kurt Aland en Ernst Kinder, *Der Weg zur Reformation, Zeitpunkt und Charakter des Reformatorischen Erlebnisse Martin Luthers* (München, 1965) in de serie *Theologische Existenz Heute*. Aland ziet er wijselijk van af om de standpunten van erkende Luther-deskundigen aan te vallen, maar baseert zijn idee op materiaal dat tot voordien werd genegeerd; voornamelijk de brieven van Luther tussen 1516 en 1518; deze leveren overtuigend bewijsmateriaal op voor een latere datering van Luthers ommekeer. Een Amerikaans auteur is F. Edward Cranz, *An Essay on the Development of Luther's Thought on Justice, Law and Society* (Harvard Theological Studies; Cambridge: Harvard Un. Press. 1959). Cranz benadering is de aandacht ook waard, omdat hij de zaak van uit een volkomen andere hoek benaderde, namelijk door duidelijkheid te zoeken over Luthers opvattingen en de ontwikkeling door juridische en sociale onderzoeken te doen.
2. Voor een samenvatting zie Edward Schillebeeckx, 'De geestelijke intenties van de aflaten' (Lutheran World XVI, 1967).
3. We gaan niet in op de vraag of Luther werkelijk de 95 stellingen heeft gemaakt en aan de deur heeft geplaatst. Zie daarvoor Kurt Aland, *Martin Luther's 95 Theses with the Pertinent Documents from the History of the Reformation* (St. Louis and London, 1967).
4. Als men stelt dat Luther de rooms-katholieke leer over de aflaten in 1517 weergaf, moet men zich realiseren dat toen vele punten nog niet officieel besloten waren en dat er nog veel vragen open bleven. Latere roomse uitspraken verklaarden Luthers leer over de aflaten als afvallig, maar er is ook overeenstemming tussen roomse en protestantse theologen dat Tetzels leer on-katholiek was.
5. De 95 Stellingen dienen te worden bestudeerd in connectie met Luthers uitleg in het volgende jaar, dus 1518.
6. Erich Vogelsang heeft de invloed van Erasmus op de 95 Stellingen aangetoond in *Die Bedeutung der neuveroeffentlichen Hebräerbrief-Vorlesung Luthers von 1517/18* (Tübingen, 1930).
7. In zijn latere uitspraken heeft Luther steeds gezegd dat hij, in die tijd tenminste, geen enkele intentie had de aflaat te verwerpen (WA, XXXIX, i, 6 en WA, LIV, 180) Melancthon bevestigt dit in zijn biografie van Luther in *Corpus Reformatorum*.
8. Zie WA, LVI, 101.
9. Grote aandacht verdient het boek van Reinhold Schwartz, *Fides, spes und caritas beim jungen Luther unter besonderer Berücksichtigung der mittelalterlichen Tradition* (Berlijn, 1962), evenals het werk van H. A. Oberman, *Oogst van de middeleeuwse theologie en laat-middeleeuwse nominalisme* (1967).
10. Men kan een zekere tegenzin waarnemen om de betekenis van *credulitas*, in de middeleeuwse theologie te onderzoeken. Over Luthers gebruik van het woord *credulitas* zie mijn proefschrift 'Die Entwicklung der evangelische Rechtfertigungslehre bei Melancthon bis 1521 im Vergleich mit der Luthers' (Erlangen, 1951). Ook hoofdstuk 5 in mijn komende publicatie, *Luther and Melancthon on Justification*. Het gebruik van *credulitas* was toen, in die periode, sterk verbonden aan zijn opvatting van het geloof als gehoorzaamheid aan de leerautoriteit van de Moederkerk en van geloof als een van de drie grote deugden.
11. zie Schwarz.
12. Een opvatting van Alexander van Hales.
13. zie WA, i, 228.
14. Zie Karl Holl's essay van 1910: *Die Rechtfertigungslehre in Luther's Vorlesung über die Römerbrief*, etc.

NB. Bij dit artikel behoort een uitgebreid voetnotenapparaat. In verband met de plaatsruimte kunnen we dit niet in het geheel overnemen. Lezers die er in geïnteresseerd zijn kunnen het gehele apparaat met de latijnse verwijzingen aanvragen bij de redactie van dit blad.